

บทคัดย่อ

ทาสในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ. 2109-2290

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อทราบข้อมูลเกี่ยวกับทาสในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ. 2109-2290 โดยศึกษาข้อมูลจากจารึกสมัยหลังพระนคร จำนวน 40 หลัก ที่ปรากฏในหนังสือ “จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566 - ค.ศ. 1747” รวบรวมโดยอุไรศรี วรตะริน

ผลการศึกษาพบว่า จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ. 2109-2290 จำนวน 40 หลัก มีข้อมูลเกี่ยวกับทาสปรากฏจำนวน 25 หลัก เนื้อหาที่เกี่ยวกับทาสที่ปรากฏในศิลาจารึกเป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญในโอกาสต่างๆ กล่าวคือ ในการทำบุญแต่ละครั้งจะมีการปลดปล่อยทาส ทำให้เราได้ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับทาสและผู้ปลดปล่อย, ความสัมพันธ์ของผู้ปลดปล่อยกับทาส, สถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อย, การทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส, จุดมุ่งหมายในการปลดปล่อย, เงื่อนไขในการปลดปล่อยทาส, กิจกรรมที่ทำร่วมกับการปลดปล่อยทาส รวมทั้งการสาปแช่งที่เกี่ยวทาสอีกด้วย

Abstract

Slavery in the post Angkorian inscription (B.E. 2109-2290)

The purpose of this research was to understand the slavery in the post Angkorian inscription (B.E. 2109-2290) by studying the information of 40 inscriptions of post Angkorian that posted in the book of "The post Angkorian C.E. 1566-1747" by Uraisri Worasarin.

The result of the study is, there are 25 of 40 post Angkorian inscriptions that inscribed slavery and most of them mentioned about slave releasing. Slave releasing is a part of merit making and the inscriptions informed the objectives, the conditions and the activities of slave releasing. Moreover, we understand the relationship between slaves and their releasers thus a curse of slaves.

ทาสในจารึกนครวัด สมัยหลังพระนคร

พ.ศ. 2109-2290*

นนทียา จันทรินทร์**

“ทาส” ในสังคมเขมรโบราณมีหน้าที่คอยรับใช้ผู้ที่เป็นเจ้านายเช่นเดียวกับทาสในสมัยต่อมา หลักฐานหนึ่งที่ทำให้ทราบว่ สังคมเขมรโบราณมีทาสไว้ใช้ในแต่ละครอบครัว ก็คือหนังสือ “บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ” ของโจวต้ากวนเมื่อครั้งเดินทางไปยังประเทศกัมพูชาใน พ.ศ. 1838 ได้กล่าวว่า “พวกทาสในครัวเรือนนั้นเขาซื้อพวกคนป่ามาใช้งาน ผู้ที่มีมากก็ร่ำรวยกว่าคนผู้ที่มีน้อยก็สับยีสืบคนพวกที่ยากจนเหลือเกินจึงจะไม่มีทาสใช้” จากข้อมูลสะท้อนให้เห็นว่าในสังคมเขมรโบราณ “ทาส” เป็นสิ่งที่มีประจำในแต่ละครอบครัว ทาสอาจถูกใช้เป็นเครื่องวัดเกียรติยศทางสังคม กล่าวคือ หากบุคคลใดมีทาสในครอบครองเป็นจำนวนมาก บุคคลนั้นก็จะมีเกียรติทางสังคมสูง

ศิลาจารึกก็เป็นอีกหลักฐานหนึ่งที่ทำให้เราได้ทราบถึงการมีทาสไว้รับใช้ โดยมีการจารึกบรรดาชื่อทาส และเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับทาสลงในศิลาจารึกตั้งแต่สมัยก่อนพระนครจนถึงสมัยหลังพระนคร สมัยก่อนพระนครได้มีการจารึกข้อความเกี่ยวกับทาส เช่น จารึกเปรยเมียน² พ.ศ. 1269 เนื้อความในจารึกบางส่วนกล่าวถึงมรดก

* บทความนี้ปรับปรุงจากรายงานวิชา 314458 SEMINAR AND DOCUMENTARY INVESTIGATIONS ในระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขาจารึกภาษาตะวันตก ภาควิชาภาษาตะวันตก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร 2549

** นักศึกษาระดับปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันตก คณะโบราณคดี บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

¹ เฉลิม ยงบุญเกิด, ผู้แปล, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ (พระนคร : โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510), 15.

² G. Cœdès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. II, p. 146.

ภาสกรปาลได้มอบที่นา พร้อมทั้งข้าทาสต่อพระกมรตงอัญศรีตังกรณารายณ์ เป็นต้น จารึกเขารัง³ พ.ศ. 1182 เนื้อความในจารึกบางส่วนกล่าวถึงสินาหฺวได้ถวายสิ่งของ เช่น ดันหมาก ดันมะพร้าว ควาย ถาด ผู้รักษาสวน และทาสแกว้หารแห่งหนึ่ง

จารึกสมัยพระนครก็มีการจารึกข้อความที่เกี่ยวกับทาส เช่น จารึกปราสาทกูก ประดัก⁴ พ.ศ. 1439 มีเนื้อหาว่า “818 ศก ในสมัยของรฐีพระบาทศรียโคธรมันเทวะ มรตัญโขลณฺฐรฺทได้ทำพิธีฉลองปราสาทพระกมรตงอัญศรียโคธรรวณัษฺทวัษและได้ ถวายนาจำนวน 5 ที่ ข้าทาสจำนวน 7 คน ให้แก่พระกมรตงอัญศรีฐรทสวามิ (ผู้เป็น นักบวช)” เป็นต้น

แม้ในสมัยหลังพระนครยังคงมีการจารึกชื่อทาสหรือเรื่องราวต่างๆที่เกี่ยวข้อง กับทาส แต่มีความน่าสนใจที่เกี่ยวกับทาส สะท้อนว่าการทำบุญของชาวเขมรโบราณ ได้มีการเปลี่ยนไป จากในสมัยก่อนพระนครและสมัยพระนครชาวเขมรนิยมที่จะ ทำบุญโดยการถวายทาส แต่ในสมัยหลังพระนครชาวเขมรนิยมทำบุญโดยการปลด ปลอยทาส จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจเกี่ยวกับลักษณะความเชื่อทางศาสนาของการทำบุญ ที่มีการเปลี่ยนแปลงไป ดังนั้น ควรที่ศึกษาเรื่องทาสในสมัยหลังพระนคร โดยศึกษา ข้อมูลจากหนังสือ “จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 - ค.ศ. 1747 “ รวบรวม โดยอุไรศรี วรตะริน

ข้อมูลเกี่ยวกับทาสที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ. 2109 - 2290

จากจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ. 2109-2290 จำนวน 40 หลัก พบว่า มีข้อมูลเกี่ยวกับทาสปรากฏจำนวน 25 หลัก โดยเนื้อหาที่เกี่ยวกับทาสที่ปรากฏใน ศิลจารึกส่วนมากเป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญในโอกาสต่างๆ กล่าวคือ ในการทำบุญ แต่ละครั้งจะมีการปลดปล่อยทาสทำให้เราได้ทราบถึงข้อมูลเกี่ยวกับทาสและผู้ปลดปล่อย, ความสัมพันธ์ของผู้ปลดปล่อยกับทาส, สถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อย, การ ทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส, จุดมุ่งหมายในการปลดปล่อยทาส, เงื่อนไขในการ

³ ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 4, (สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513), 225-228.

⁴ G. Coedès, *Inscriptions du Cambodge*, vol. V, p. 89.

ปลดปล่อยทาส, กิจกรรมที่เข้าร่วมกับการปลดปล่อยทาส รวมทั้งการสาปแช่งที่เกี่ยวข้องกับทาสซึ่งได้อธิบายไว้ดังนี้

1. ทาส

ข้อมูลของทาสที่ได้รับการปลดปล่อย ตามที่ปรากฏในจารึกนครวัดหลังพระนคร ส่วนใหญ่เป็นการระบุเพียงชื่อและคำนำหน้าชื่อที่สามารถบอกเพศ และจำนวนของทาสที่ได้รับการปลดปล่อยในจารึกว่ามีทั้งหมด 82 คน แบ่งได้ว่าทาสชายจำนวน 32 คน และทาสหญิงจำนวน 35 คน และไม่ได้ระบุชื่อจำนวน 15 คน ในการแยกเพศของทาสชายคำนำหน้าทาสเพศชายพบหลากหลายกว่าคำนำหน้าทาสเพศหญิงได้แก่

คำนำหน้าว่า “อา” ปรากฏใน IMA 9 หลัก คือหลักที่ 4, 9, 15, 16a, 17, 22, 21, 28 และ 37 เช่น อาจัน, อาเจ้า, อาโนก, อาคน, อาแสน, อาศรี และอาโชติ เป็นต้น

คำนำหน้าว่า “นักรเจ้า” ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 11 ว่า “นักรเจ้า เกสรสุร”

คำนำหน้าว่า “นักร” ปรากฏใน IMA 2 หลัก คือหลักที่ 9 ว่า “นักรสมณะ อริยะ” และหลักที่ 30 ว่า “นักรสี, นักรโมกข”

คำนำหน้าว่า “ขุน” ปรากฏใน IMA 2 หลัก คือหลักที่ 8 ว่า “ขุนบัญญัติ” และหลักที่ 13 ว่า “ขุนราม”

คำนำหน้าว่า “ชี” ปรากฏใน IMA 4 หลัก คือหลักที่ 14, 20, 23 และ 26 เช่น ชีชัย, ชีถน และชีอุ เป็นต้น

คำนำหน้าชื่อทาสหญิงพบว่ามีคำว่า แม่ เพียงคำเดียว ปรากฏใน IMA 16 หลัก คือหลักที่ 4, 8, 9, 11, 15, 16c, 18, 19, 20, 22, 24, 25, 30, 33, 35 และ 37 เช่น แม่บุง, แม่มล, แม่ไทย, แม่เพ็ญ และแม่ไชย เป็นต้น

ส่วนข้อมูลอื่น เช่น เรื่องอายุ และสถานภาพของทาสไม่ได้ถูกระบุไว้เลย อาจมีบางข้อมูลที่ระบุโดยไม่เจตนา เช่น อายุของทาสเป็นข้อมูลที่ไม่ได้ถูกระบุเป็นตัวเลขลงในศิลาจารึกอย่างชัดเจน มีเพียงศิลาจารึกเพียงหลักเดียวเท่านั้นที่ปรากฏ

ข้อความที่คาดคะเนอายุของทาสผู้นั้นได้ ซึ่งอาจจะเป็นข้อความที่ไม่ได้เกิดจากความตั้งใจที่จะบอกให้ทราบอายุ ดังที่ปรากฏใน IMA 8 ความว่า

“เหตุด้วยออกหลวงราชเดชะ พื่อออกหลวงจักรีอินแสง ปล่อยทาสทั้งครัว
คือ ลูก 3 คน คนหนึ่งเกิดขณะมีการปลดปล่อยทาส⁵”

จากข้อความนี้ทำให้ทราบว่า ทาสที่ได้รับการปลดปล่อย 1 คนเป็นเด็กแรกเกิดที่มีอายุน้อยกว่า 1 ขวบ ซึ่งถ้าแบ่งตามประเภทของทาสจะเป็นทาสในเรือนเบี้ย คือ เด็กที่เกิดในขณะพ่อแม่เป็นทาส ลูกจะมีสถานภาพเป็นทาสตามพ่อแม่

1.1 สถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อย

เมื่อทาสได้รับการปลดปล่อยให้เป็นอิสระแล้ว ย่อมมีสถานะทางสังคมที่เปลี่ยนไปไม่ต้องมีหน้าที่รับใช้ผู้เป็นนายเป็นสามัญชนที่หาเลี้ยงชีพตนเองและครอบครัว สถานภาพของทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแต่ละคนอาจมีสถานภาพที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับความต้องการของผู้ปลดปล่อยหรือความต้องการของตัวทาสเอง เช่น ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้ว บวชเป็นพระภิกษุ, ทาสบางคนได้รับการปลดปล่อยแล้ว ผู้ปลดปล่อยได้รับเป็นบุตรบุญธรรม เป็นต้น ข้อความที่แสดงถึงสถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อยได้ถูกบันทึกลงในศิลาจารึกจำนวน 20 หลัก ซึ่งผู้วิจัยสามารถวิเคราะห์ได้ดังนี้

1.1.1 โยม ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นโยม พบว่าปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 4 จารึกนี้จะใช้คำว่า “โยมพระพุทธรูป” ซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยน่าจะมิหน้าที่เกี่ยวกับการดูแลรักษาพระพุทธรูป

1.1.2 ไพร (ไพร่) พบว่าปรากฏใน IMA 10 หลัก คือหลักที่ 9, 14, 15, 19, 21, 24, 25, 28, 32 และ 37

1.1.3 ภิกษุ ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้ว ไปบวชโดยผู้ปลดปล่อยเป็นเจ้าภาพจัดให้ การที่ทาสผู้นั้นบวชได้แสดงว่าได้พ้นจากความเป็นทาสเพราะในพุทธศาสนาผู้ที่บวชต้องไม่เป็นทาส ดังนั้น การที่ทาสได้บวช คงจะเป็นเครื่องหมายชัดเจนว่า

⁵ เรื่องเดียวกัน, 151.

บุคคลนั้นหลุดพ้นจากความเป็นทาสอย่างแน่นอนแล้ว⁶ ซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วบวชเป็นภิกษุ พบว่าปรากฏใน IMA 3 หลัก คือหลักที่ 9, 26 และ 37

1.1.4 **นักขา** หมายถึง ทาสที่ปลดปล่อยแล้ว⁷ ซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นนักขา พบว่าปรากฏใน IMA 2 หลัก คือหลักที่ 11 และ 20

1.1.5 **พรณาสรม** หมายถึงกลุ่มบุคคลที่อยู่ในอาศรม มีหน้าที่ไม่ชัดเจน⁸ ซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นพรณาสรม พบว่าปรากฏใน IMA 3 หลัก คือหลักที่ 17, 18 และ 23

1.1.6 **บุตรบุญธรรม** ทาสที่ได้รับยกย่องเป็นบุตรบุญธรรมของผู้ปลดปล่อย พบว่าปรากฏใน IMA 2 หลัก คือหลักที่ 19 และ 23 จารึกนี้ทำให้ทราบว่า นอกจากทาสจะได้รับการปลดปล่อยแล้วไปเป็นไพร่และพรณาสรมตามลำดับแล้ว ยังได้รับเป็นบุตรบุญธรรมอีกด้วย

1.1.7 **ข้าพระ** เป็นผู้ที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาพระพุทธรูปศาสนา ซึ่งทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นข้าพระ พบว่าปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 22

1.1.8 **นาบุญ** ทาสที่ได้รับการปลดปล่อยเป็นนาบุญ พบว่าปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 33

จากข้อมูลแสดงสถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อย พบว่ามีข้อความที่แสดงถึงสถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อยในจารึก จำนวน 20 หลัก และไม่มีข้อความที่แสดงถึงสถานภาพของทาสหลังการปลดปล่อยในจารึกจำนวน 5 หลัก ซึ่งสถานภาพของทาสที่ได้รับการปลดปล่อยจะแตกต่างกัน คือพวกที่มีหน้าที่หรือเกี่ยวข้องกับศาสนาก็คจะเป็นพวกโยม, ภิกษุ, พรณาสรม และข้าพระ ส่วนทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้วเป็นสามัญชนไม่มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับศาสนาจะเป็นพวกไพร่, บุตรบุญธรรม, และในสถานภาพที่ระบุว่า เป็นนักขา และนาบุญ แม้จะมีปรากฏในจารึก แต่ก็ไม่ได้ระบุหน้าที่ของทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้ว

⁶ เรื่องเดียวกัน, 190.

⁷ อุไรศรี วรตะริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 10.

⁸ อุไรศรี วรตะริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 29.

2. ผู้ปลดปล่อยทาส

ข้อมูลของผู้ปลดปล่อยทาสตามที่ปรากฏข้อความในจารึกนครวัดหลังพระนคร ส่วนมากจะระบุเพียงแค่ชื่อและคำนำหน้าชื่อที่สามารถบอกเพศและจำนวนของผู้ปลดปล่อยได้ ไม่มีการระบุข้อมูลเรื่องอายุ สถานภาพของผู้ปลดปล่อยไม่ได้รับบุว่าแต่ละคนสมรส หรือโสด แต่สามารถสังเกตได้จากข้อความหรือคำที่บ่งบอกสถานะในคำที่บ่งบอกว่าสมรสแล้ว เช่น สามิ ภรรยา ดังที่ปรากฏใน IMA 26 ความว่า

“นางเทียมประกาศว่าพระเสนานายกผู้เป็นสามีนาง (ขณะ) มีโรคทารุณ⁹”

ซึ่งพบว่ามีการใช้คำนำหน้าชื่อ ที่ทำให้ทราบสถานภาพของผู้ปลดปล่อยทาสแต่ละคน

2.1 สถานะทางสังคมของผู้ปลดปล่อย

จากคำนำหน้าชื่อผู้ที่ปลดปล่อยพบว่า ผู้ปลดปล่อยทาสมีสถานะทางสังคมที่ต่าง ๆ กัน คือมีตั้งแต่พระสงฆ์ มุขมนตรีหรือผู้ที่มียศถาบรรดาศักดิ์ รวมทั้งสามัญชน สามารถแบ่งได้ดังนี้

พระสงฆ์ มีคำนำหน้าว่า

- นักสมเด็จ ใน IMA 15 ว่า “นักสมเด็จอริยสุธรรม”
- นักพระ เป็นคำนำหน้าชื่อพระภิกษุชั้นผู้ใหญ่¹⁰ ใน IMA 15 ว่า “นักพระอริยะสุธรรม”
- นักมหาเถร ใน IMA 20 ว่า “นักมหาเถรบรรทักขิน”

มุขมนตรี คำนำหน้าชื่อของข้าราชการ และผู้ที่มีฐานะค่อนข้างสูง ใช้คำนำหน้าว่า

- ออกหลวง ใน IMA 4 ว่า “ออกหลวงอภัยราช”, IMA 8 ว่า “ออกหลวงราชเดชะ” และ IMA 22 ว่า “ออกหลวงมโนอุเทน”
- ออกญา ใน IMA 9 ว่า “ออกญาสมร”, และ IMA 37 ว่า “ออกญา

⁹ เรื่องเดียวกัน, 163.

¹⁰ อุไรศรี วรตะริน, พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร, 89.

เสนาปรเทศ”

- เจ้าหลวง ใน IMA 21 ว่า “เจ้าหลวงอิทธิพงศา”
- นักหมื่น ใน IMA 33 ว่า “นักหมื่นเชียม”

มีการกล่าวถึงภรรยาของข้าราชการโดยใช้คำนำหน้าชื่อว่า ชุมท้าว เป็นตำแหน่งภรรยาข้าราชการชั้นสูงระดับพญา, เจ้าพระยา¹¹ ดังปรากฏใน IMA 37 ว่า “ชุมท้าวศรีภักษณาเกษร” รวมทั้งคำนำหน้าชื่อของคนที่มิฐานะค่อนข้างสูงว่า “นักออก” ใน IMA 4 ว่า “นักออกธรรม”

สามัญชน คำที่ใช้กล่าวขานถึงสามัญชนผู้ชายจะมีคำนำหน้าว่า ดังนี้

- เจา (เจ้า) ปรากฏใน IMA 10 หลัก คือหลักที่ 11, 13, 16c, 17, 18, 19, 20, 21, 23 และ 25 เช่น เจ้าอุทัยสมัตถ์, เจ้ามะ เป็นต้น
- ชี ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 19 ว่า “ชีอัน”
- นักตา (ตา) ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 14 ว่า “นักตายศราช”
- นัก ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 33 ว่า “นักอวด”

ผู้หญิงมักจะมีคำนำหน้าชื่อดังนี้

- แม่ ปรากฏใน IMA 14 หลัก คือหลักที่ 11, 13, 16a, 16c, 17, 19, 20, 23, 26, 28, 30, 32, 33 และ 35 เช่น แม่แพก, แม่ศรี, แม่รส และแม่อุ เป็นต้น
- นาง ปรากฏใน IMA 6 หลัก คือหลักที่ 13, 16c, 18, 19, 23 และ 25 เช่น นางทุง, นางสูส และนางแก้ว เป็นต้น
- นักภูณ ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 18 ว่า “นักภูณโมกษ์”

คำนำหน้าชื่อผู้ปลดปล่อยใช้เหมือนกับคำนำหน้าชื่อทาส เช่น เพศชายจะใช้คำว่า เจ้า, ชี เป็นต้น และในเพศหญิงใช้คำว่า แม่, นาง น่าจะสะท้อนการใช้คำนำหน้าชื่อของคนเขมรสมัยหลังพระนครไม่ได้ถูกแบ่งตามสถานะทางสังคมของคนเว้นแต่ผู้ที่มิยศถาบรรดาศักดิ์ เช่น พระสงฆ์ ข้าราชการ หรือพวกที่มีฐานะทางสังคม

¹¹ เรื่องเดียวกัน, 113.

ค่อนข้างสูง ที่จะมีคำนำหน้าชื่อที่แตกต่างกันออกไป เช่น พระสงฆ์มีคำนำหน้าชื่อว่า นักพระ, นักสมเด็จ เป็นต้น หรือข้าราชการมีคำนำหน้าชื่อว่า ออกหลวง, ออกญา เป็นต้น

3. การทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับทาสในศิลาจารึก 25 หลัก มีจำนวน 10 หลักที่มีเนื้อหากล่าวถึงการทำบุญโดยการปลดปล่อยทาสเพียงอย่างเดียว โดยไม่ได้ทำร่วมกับกิจกรรมใดๆ ซึ่งมีขั้นตอนในการทำบุญโดยการปลดปล่อยทาส ดังนี้

ขั้นที่ 1 การเชิญพยาน กล่าวคือ จะมีการเอ่ยนามผู้ที่มาเป็นพยานร่วมรับรู้ ซึ่งจะมีทั้งที่เป็นคณะสงฆ์และฆราวาส

ขั้น 2 การเตรียมทาส จำนวนทาสที่ได้รับการปลดปล่อยมีกี่คน จะมีการเอ่ยนามของทาสว่าชื่ออะไร

ขั้นที่ 3 การจารึกเรื่องการปลดปล่อยทาสเป็นหลักฐาน รายละเอียดของข้อความที่จารึกจะแบ่งได้เป็น 3 ส่วน คือ

- ส่วนนำ เป็นการกล่าวถึงวันเดือนปีที่ทำบุญ รายชื่อผู้ทำบุญ การกล่าวบทสรรเสริญ

- ส่วนเนื้อหา เป็นการกล่าวถึงลักษณะของพิธีกรรมต่างๆ เช่น การทำบุญถวายสิ่งของ การทำพิธีสวดมนต์ งานศพ เป็นต้น

- ส่วนท้าย เป็นการกล่าวถึงการตั้งสัตยาธิษฐานขอผลบุญให้เกิดขึ้นกับตน และอุทิศส่วนกุศลให้กับญาติพี่น้อง การสาปแช่งผู้ที่จะนำของที่ทำบุญไปเป็นของตน และผู้ที่ขัดขวางการปลดปล่อยทาส

จารึกที่มีเนื้อหาการทำบุญโดยการปลดปล่อยทาสมีดังนี้ IMA 9, 11, 14, 20, 24, 25, 28 และ 32 นอกจากจะมีเนื้อหาของการทำบุญแล้ว ใน IMA 33 และ 35 ยังมีการพรรณานาบุญกุศลของผู้ทำบุญที่ทำไว้ในอดีตอีกด้วย

3.1 จุดมุ่งหมายในการปลดปล่อยทาส

ในการทำบุญปลดปล่อยทาสแต่ละครั้ง ผู้ทำบุญย่อมมีจุดมุ่งหมายที่แตกต่างกันออกไป บางคนทำเพื่อสร้างกุศลให้กับตนเอง บางคนทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ที่ล่วงลับไปแล้ว หรือทำเพื่อขอให้หายป่วยไข้ เป็นต้น ซึ่งจารึกที่ระบุจุด

มุ่งหมายในการทำบุญปลดปล่อยทาสไว้มีจำนวน 21 หลัก และสามารถแยกจุดมุ่งหมายได้เป็นประเด็นๆ ดังนี้

3.1.1 เพื่อสร้างกุศลจึงได้ทำบุญโดยการปลดปล่อยทาสปรากฏใน IMA 13 หลัก เช่นหลักที่ 9 ความว่า

“ออกญาสมรมิจิตศรัทธาสรางกุศล ผลบุญปลดปล่อยลูก
แม่โดย อาสุข ชื่อ แม่ อบ แม่ดีย์ 1 คน ให้พ้นไปเป็นไพร่¹²”

และปรากฏใน IMA หลักที่ 4, 11, 13, 16a, 16c, 19, 22, 25, 28, 32, 33 และ 35

3.1.2 เพื่อเป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้แก่ผู้ตาย ปรากฏใน IMA 4 หลัก เช่น หลักที่ 13 ความว่า

“เจ้าโสมทำกุศลผลบุญนี้ ส่งไปยังผืนภุมหาเถรวินัย คือ
เป็นเสรีจ¹³”

และปรากฏใน IMA หลักที่ 20, 30 และ 37

3.1.3 เพื่อเป็นการทำบุญขอให้หายป่วย พบว่ามีจำนวน 2 หลัก คือ หลักที่ 21 และ 26 เช่น หลักที่ 21 ความว่า

“กาลเมื่อเขามีโรคทารุณนั้น (หลวงอภิกพงศา) มาสั่ง เจ้า
กนผู้เป็นลูกเขา ให้ปล่อยอาถรรพ์เป็นไพร่¹⁴”

¹² อุไรศรี วรตะริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566-ค.ศ. 1747, 152.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 154.

¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 160.

3.2 เงื่อนไขในการปลดปล่อยทาส

ในการทำบุญปลดปล่อยทาส ผู้ปลดปล่อยจะเป็นผู้กำหนดว่าทาสคนใดจะได้รับอิสระ ทาสอาจหลุดพ้นเป็นไพร่ เป็นพรณาศรม เป็นนักขา หรือเป็นบุตรบุญธรรมของผู้ปลดปล่อยก็ขึ้นอยู่กับความพอใจและความต้องการของผู้ปลดปล่อยเป็นสำคัญ การปลดปล่อยทาสอาจแบ่งตามเงื่อนไขการปลดปล่อยเป็น 2 ลักษณะดังนี้

3.2.1 การปลดปล่อยทาสแบบไม่มีเงื่อนไข คือ เมื่อปลดปล่อยทาสเป็นอิสระแล้ว ผู้ที่เป็นทาสก็พ้นจากเจ้านายทันที เช่น ใน IMA 8 ความว่า

“เหตุด้วยออกหลวงราชเดชะ พื่อออกหลวงจักรีอินแสงปล่อยทาสทั้งครอบครัว คือลูก 3 คน ...ในขณะการปลดปล่อยทาส ให้ออกหลวงจักรีอินแสงถือคำสั่งการปล่อยทาสทั้งผองนั้นให้มัน...แม่สรมีปากเสียงคัดค้านการปลดปล่อยทาส นำคดีฟ้องยังเจ้ากรมสุภา (ฝ่ายยุติธรรม) (เจ้ากรมสุภา) (ให้สอบสวน) หา (ความจริง) เรื่องที่วิวาทกัน แล้วนำคดีฟ้องถึงเจ้าพญาสุเรนทรอินทราธิบดี เอกอัครเสนาโยธามิขุข แห่งนครอินทรวัง ฐานเจ้าพญาก็ตัดสินคดีนี้เป็น...การปลดปล่อยเทอญ¹⁵”

3.2.2 การปลดปล่อยทาสแบบมีเงื่อนไข คือ ผู้ที่เป็นทาสยังต้องรับภาระอีกอย่างหนึ่งให้เสร็จสิ้นเสียก่อน แล้วจึงพ้นจากความเป็นทาส เช่น IMA 37 ความว่า

“ชุมท้าวภัญญาเกสร ผู้มีจิตศรัทธา ทำกิจกุศลผลบุญ เพื่อส่งไปยังออกญาเสนาปรเทศ นางสร้างพระทอง 1 องค์...เร่งปล่อยข้า 11 คน คืออาโน แม่หนู 1...คนทั้งนี้เป็นนาบุญให้รักษาชุมท้าวภัญญาเกสรจนกระทั่งสิ้นชีวิต และเมื่อชุมท้าวสิ้นไปแล้วให้รอดเป็นไพร่ไร้มลทินไปทั่วทั้ง 8 ทิศ¹⁶”

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 151.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 169.

จากข้อความจะเห็นว่าทาสทั้ง 11 คนจะได้รับอิสระ เมื่อได้ปฏิบัติหน้าที่อย่างหนึ่งคือ ดูแลจนกระทั่งเจ้านายผู้นั้นจะเสียชีวิต จึงจะรอดพ้นไปเป็นไพร่ไม่ต้องรับใช้เจ้านายคนอื่นต่อไป

4. กิจกรรมที่ทำร่วมกับการปลดปล่อยทาส

การปลดปล่อยทาสที่บันทึกในศิลาจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร เป็นส่วนหนึ่งของการทำบุญหรือการประกอบพิธีกรรมในโอกาสต่างๆ ผู้วิจัยพบว่าการทำบุญของคนเขมรสมัยหลังพระนคร นอกจากการปลดปล่อยทาสแล้วยังมีกิจกรรมอื่นๆ ดังนี้

4.1 การทำบุญถวายสิ่งของต่าง ๆ

พบว่าปรากฏใน IMA 13 หลัก เช่น การสร้างพระพุทธรูป ในหลักที่ 11 ความว่า

“เจ้าอุทัยสมัตต์ และนางมาส มีจิตศรัทธาสรางพระพุทธรูป 3 องค์ พระทอง 1 พระเงิน 1 พระดีบุก 1 บรรรจุกับพระพัน โปรดทาส 2 คน¹⁷”

หรือสิ่งของต่างๆ เช่น เงิน เพดาน ธง สัตว์ปกรณ เป็นต้น

4.2 การทำบุญตักบาตร การทำพิธีสวดมนต์

ซึ่งเป็นการอาราธนาพระสงฆ์มารับบิณฑบาตและสวดมนต์ และมี การทำบุญปลดปล่อยทาส พบว่าปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 26 ความว่า

“เสร็จแล้วมาอาราธนาพระสงฆ์ทั้งหลาย (จำนวน) 30 (รูป) มา สวดมนต์บน (ลาน) พระพัน เวลาเช้ารับบาตรนั้น¹⁸...”

4.3 การยกลูกให้เป็นทาน

นับว่าเป็นทานอันยิ่งใหญ่ พบว่าปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 37 ความว่า

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 153.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 163.

“ครั้นทำบุญภายหลังนั้นสร้างพระทอง 1 องค์ พระเงิน 1 องค์ ให้
บวช 5 คน ให้รอดเป็นไพร่ปราศจากข้อโต้แย้งเลย แล้วตัดเพดาน 1 ผืน ธง 1
ผืน ยกลูกให้เป็นทาน แล้วซื้อกลับคืนมาด้วยเงิน 5 ตำลึง¹⁹”

จากข้อความพบว่า เมื่อยกลูกให้เป็นทานแล้ว ก็ได้ซื้อกลับคืนมา น่า
จะเป็นการทำตามความเชื่อทางศาสนาที่ว่า การทำบุญทำทานด้วยสิ่งมีชีวิตถือว่าเป็น
ทานอันยิ่งใหญ่ แต่ก็ไม่ได้ยินยอมให้ลูกเป็นทานตามที่ได้ทำบุญนั้นจริงๆ โดยใช้เงิน
ซื้อกลับคืนมา

4.4 พิธีศพ

เป็นการปลดปล่อยทาสในงานศพ เนื่องจากเป็นคำสั่งของผู้ตายที่สั่ง
ไว้ตอนที่ตนเองมีชีวิตอยู่ ปรากฏใน IMA 1 หลัก คือหลักที่ 16a ความว่า

“ข้างฝ่ายคนที่มาในพิธีศพนั้นมีนักสมเด็จพรหม 1 ... และคนทั้ง 3
นี้มายกศพนางพระยศ เมื่อนางจะสิ้นชีวิตไปนางสั่งว่าให้อาคุง ชีศร เจ้ามม
นางนง แม่สุส อารอด คนทั้ง 5 นี้มีจิตศรัทธาให้อาคุงมันรอด (จากความเป็นทาส)
ปราศจากหนี้²⁰”

5. การสาปแช่งที่เกี่ยวกับทาส

การสาปแช่งนับว่าเป็นการเตือนผู้ที่มาขัดขวางการปลดปล่อยทาส ซึ่ง
จะปรากฏข้อความที่เป็นคำสาปแช่งไว้เกือบทุกหลักซึ่งบางหลักจะมีข้อความที่สาปแช่ง
ผู้ที่มาขัดขวางการปลดปล่อยทาสไว้หลายลักษณะรวมกัน ผู้วิจัยได้แบ่งประเภท
ของผู้ที่ถูกสาปไว้ 4 ประเภท ดังนี้

5.1 ลูกหลาน และญาติพี่น้อง

ระบุในข้อความสาปแช่งว่า

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 169.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 155.

“ถ้าผู้หนึ่งผู้ใดอันเป็นลูกหลานถ้ามาขัดขวางเอาทาสไปเป็นข้ารับใช้ ขอให้พระพุทธรณ์มีจำนวนเท่าเม็ดทรายที่เสด็จมาตรัสรู้แล้วหรือที่จะเสด็จมา ตรัสรู้ภายหลัง อย่าไปรบกวนเหล่านั้นเลย ให้คนๆ นั้นไปเกิดในปัญจานันตริก นรก 500 พันชาติ อย่ารอดพ้นจากนรกนั้นเลย”

ปรากฏใน IMA 14 หลัก คือหลักที่ 8, 13, 14, 11, 16a, 17, 20, 24, 25, 26, 30, 33, 35 และ 37

5.2 ผู้ที่ยิ่งใหญ่ หรือผู้ที่มีตำแหน่ง

ระบุในข้อความสาปแช่งว่า

“ถ้าผู้ยิ่งใหญ่คนใดบังคับเอาไปเป็นทาส ให้ผู้ยิ่งใหญ่คนนั้นไป เสวยทุกข์เวทนาในปัญจานันตริกนรกไปตลอดกาลอันยาวนานเทอญ”

ปรากฏใน IMA 5 หลัก คือหลักที่ 9, 21, 23, 24 และ 30

5.3 พยานหรือบุคคลที่ได้ยิน รับรู้

ระบุในข้อความสาปแช่งว่า

“ถ้าผู้ใดผู้หนึ่งได้ยิน ได้ยินแล้วทำเป็นไม่ได้ยิน รู้แล้วทำเป็นไม่รู้ ให้ทุกคนนั้นๆ หนวกทุกๆ ซากำเนิดเทอญ” หรือ “ฝ่ายกรรมกรรมทั้งหมดนี้ซึ่งเป็นสักขีพยานรับรู้ ถ้ากลับทำเป็นไม่รู้ให้คนนั้นๆ หนวกหำร้อยซากำเนิด”

ปรากฏใน IMA 2 หลัก คือหลักที่ 18 และ 24 ตามลำดับ

5.4 คนทั่วไป

ปรากฏในข้อความสาปแช่งว่า

“ถ้าคนใดคนหนึ่งมาก่อคดี...” หรือ “ผู้ใดมา..ขัดขวางให้พระพุทธรูปอันมีจำนวนเท่าเม็ดทรายมาตรัสก็ดี อย่าไปรดคนๆ นั้นเลย ให้คนๆ นั้นไปเกิดในปัญจानันตริกนรกทั้ง 500 ชาติ อย่าให้รอดพ้นเลย”

ปรากฏใน IMA 6 หลัก คือหลักที่ 9, 15, 16c, 18, 19 และ 28

จากคำสาปแช่งที่ปรากฏในจารึกสะท้อนให้เห็นว่าสังคมเขมรสมัยนั้นยังคงมีการแบ่งชนชั้นอย่างชัดเจน เพราะในข้อความที่เป็นการสาปแช่งนั้น มีการกล่าวอ้างถึงบุคคลที่จะนำทาสที่ได้รับการปลดปล่อยแล้ว กลับไปเป็นข้ารับใช้ดั้งเดิม ซึ่งบุคคลนั้นก็ต้องเป็นผู้ที่มีอำนาจ มีระดับที่เหนือกว่าผู้เป็นทาส เป็นการแยก ระดับของคนออกเป็นสองระดับอย่างเห็นได้ชัดคือชนชั้นของผู้ที่มีอำนาจเหนือกว่า กับชนชั้นของทาส เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับทาสที่ปรากฏในจารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร พ.ศ.2109-2290 ดังที่กล่าวมาข้างต้นจะเห็นได้ว่าส่วนหนึ่งของการทำบุญในโอกาสต่างๆ มีการปลดปล่อยทาส ไม่ว่าจะเป็นปลดปล่อยให้เป็นไพร่ เป็นพรณาดม หรือเป็นนักศึกษา แต่ยังคงขึ้นอยู่กับความพอใจของผู้ปลดปล่อย และในการปลดปล่อยก็ยังคงมีการสาปแช่งทำให้ผู้ที่มาขัดขวางนำทาสกลับไปรับใช้ดั้งเดิม และในบางหลักพบว่ามีคติความพึงร้องในการปลดปล่อยทาส สะท้อนให้เห็นถึงสภาพความเป็นอยู่ของคนเขมรโบราณ รวมทั้งวิถีชีวิตของทาส สถานภาพของทาส การหลุดพ้นจากความเป็นทาส การเกิดคติความที่จะต้องมียานเข้ามาเกี่ยวข้อง ทั้งนี้ คงเป็นเพราะทาสยังเป็นส่วนหนึ่งของสังคมเขมรในสมัยหลังพระนคร

บรรณานุกรม

หนังสือภาษาไทย

กรรมการหอสมุดวชิรญาณ, ผู้แปล, กฎหมายเก่าของกรุงกัมพูชา ลักษณะ ทาส
กรรมกร. โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2462.

กองบรรณาธิการ. ““ทาส” และ “สังคมทาส” สมัยสุโขทัย มีหรือไม่.” ศิลปวัฒนธรรม
10, 2 (ธันวาคม 2531) : 76-82.

_____. “ทาสอยุธยาในประมวลกฎหมายรัชกาลที่ 1.” ศิลปวัฒนธรรม 10, 10
(สิงหาคม 2532) : 96-113.

_____. “ไพร่ฟ้าชาวไทย.” ศิลปากร 15, 3 (กันยายน 2514) : 92-97.

ขจร สุขพานิช. ฐานันดรไพร่. กรุงเทพฯ : บรรณกิจเทรตดิ้ง, 2525.

เฉลิม ยงบุญเกิด, ผู้แปล, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ พระนคร
: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2510, 15.

เช.ฉาค, เขียน, อรพิมพ์ ชาตอุปมัย, แปล, “ว่าด้วยเรื่องทาสในเขมรโบราณ,” วารสาร
มหาวิทยาลัยศิลปากร 11, 1 (เมษายน - พฤศจิกายน 2533) : 115.

ดารุณี บุรณวัฒน์. “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12.”
วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

ทองสุข จารุเมธีชน. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องทาสในคัมภีร์พระไตรปิฎกถรวาท
คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์และกฎหมายตราสามดวง” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหา
บัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
2527.

ประชุมศิลปจารึก ภาคที่ 4, สำนักนายกรัฐมนตรี, 2513, 225-228.

มยุรี พงษ์ศิริรักษ์. “ร. แลงภาคกับการศึกษาเรื่องทาสในระบบทาสเอกชนในกฎหมาย
เก่าของสยาม.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาฝรั่งเศสศึกษา ภาควิชา
ภาษาฝรั่งเศส บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2543.

วารสารกัมพูชาสุริยา. 51, 1 (มกราคม-มีนาคม 2540) : 41-60.

วาสนา ไอยรารัตน์. “สิทธิและหน้าที่ของสตรีในวรรณกรรมสันสกฤตที่ว่าด้วยธรรม
ศาสตร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิต
วิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

สน นิลศรี. “แนวคิดสิทธิมนุษยชนในสังคมไทย : จากความเป็นทาสสู่อิสรภาพ.”
รัฐมิลแล 23, 1 (มกราคม-เมษายน 2545) : 9-21.

สมสมัย ศรีทรพรรณ. โฉมหน้าศักดินาไทย. กรุงเทพฯ : บพิธ, 2517.

อุไรศรี วรตะริน. จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ. 1566 - ค.ศ. 1747. กรุงเทพฯ
: จงเจริญการพิมพ์, 2542.

_____. พจนานุกรมศัพท์จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร. กรุงเทพฯ : จงเจริญ
การพิมพ์, 2542.

หนังสือภาษาต่างประเทศ

Coedès, G. Inscriptions du Cambodge vol. II, Hanoi-Paris, EFEO, 1942.

_____. Inscriptions du Cambodge vol. V, Hanoi-Paris, EFEO, 1953.

Pou, S. Dictionnaire vieuxkhmer-français-anglais an old khmer-french-
english dictionary. Paris, 1992.

Long Seam, Dictionnaire du khmer ancien. Phnom Penh : Phnom Penh
Printing House.